

2.3. Сутність і видовий поділ речових джерел

На сьогодні немає однаковості й щодо розуміння сутності і видового поділу речових джерел. Більшість авторів розглядає дану проблему у контексті чинного і проекту нового законодавства як речові докази (ст. 78 КПК України, ст. 161 Проекту нового КПК) (1.15) і документи (ст. 83 КПК України, ст. 164 Проекту нового КПК) (1.15) (4, с. 71-74; 8; 14, с. 457-463; 27; 35; 36; 37; 91, с. 24-37; 96, с. 21-29; 106, с. 4-6; 127, с. 228-229, 235-236; 130; 139; 154; 159, с. 327-330; 160, с. 25-28; 205; 206; 221, с. 211-229; 230, с. 52-54; 232; 262, с. 234-700; 267; 309, с. 90; 311, с. 96-97 та ін.).

У даному випадку єдиним словосполученням “речові докази”, з однієї сторони, іменується все можливе розмаїття подібного роду об’єктів; а, з іншої сторони, презентується певний перелік різновидів предметів, які зазвичай зустрічаються у такій якості на практиці і, зокрема, у законодавстві (ст. 78 КПК України; ст. 161 Проекту нового КПК) представлений таким чином: а) знаряддя вчинення злочину; б) предмети, що зберегли на собі сліди злочину; в) предмети, які були об’єктом злочинних дій; г) гроші, що здобуті злочинним шляхом; д) цінності аналогічного походження; е) такого ж походження інші речі; є) всі інші предмети, що, як і всі названі об’єкти, повинні мати певне значення для правильного вирішення справи. Так, М.О.Селіванов у спеціальній монографії “Вещественные доказательства (криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование)” визначає речові докази як “предметы, которые в силу своей связи с событием преступления и подлежащими выяснению обстоятельствами, исключающими виновность, способствуют предварительному расследованию и правильному разрешению дела в суде, приобщены к делу в качестве таковых специальным документом” (232, с. 11).

Як бачимо, дане визначення речових джерел принципово не відрізняється від законодавчої дефініції другої групи речових джерел – документів, що у відповідності із ст. 83 КПК України “є джерелом доказів, якщо в них викладені або засвідчені обставини, які мають значення для справи”. Аналогічне визначення документів міститься й у ст. 164 Проекту нового КПК, хоча вже у другій частині даної статті містяться і принципово інші ознаки документів, які відрізняють їх від речових доказів, – “документами є предмети, на яких за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо зафіксована певна інформація” (1.15).

Проте чинний Цивільний процесуальний кодекс України ще більше заплутує дану проблему, коли речовими доказами іменує “предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи” (ст. 65 ЦПК України), а документами вважає лише письмові докази, тобто “будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи” (ст. 64 ЦПК України) (1.19).

Аналогічним чином розв’язує дану проблему і Господарський процесуальний кодекс України: у ст. 37 визначає речові докази як “предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору”, а ст. 36 також передбачає лише письмові докази, якими вважаються “документи і матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору” (1.13).

Як бачимо, принципової різниці між речовими доказами і документами вказані кодекси і наведені вище позиції не презентують і все це може призвести не тільки до змішування різних видів речових джерел, а й до значного звуження фактично існуючого їх розмаїття, коли, наприклад, в якості документів практично виступають далеко не тільки письмові документи (98, с. 237; 99, с. 99-100; 100, с. 295-296 та ін.).

Найбільш заплутаними виглядають дані питання у щойно прийнятому Кодексі Адміністративного судочинства України, який успадкував застаріле відношення до документів як тільки письмових доказів, які, однак, самі по собі у ст. 79 визначаються значно ширше як “документи (у тому числі електронні документи), акти, листи, телеграми, будь-які інші письмові записи, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи (1.12). У той же час ст. 80 КАС України речовими доказами іменує “предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії

інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи” (1.12).

Як бачимо, в останньому випадку визначення речових джерел містить в собі, з однієї сторони, самі загальні для подібного роду речових джерел ознаки, по суті вказівку лише на їх матеріальність і значимість для справи, що притаманно й іншій великій групі речових джерел – документам, а, з іншої сторони, – ті ознаки, які, навпаки, притаманні лише документам, різновидами яких можуть бути й фоно-, відео-, електронно- та інші носії “аудіовізуальної” і разом з цим у силу її певної значимості – антикримінальної інформації (98, с. 237; 99, с. 99-100; 100, с. 295-296 та ін.).

Традиційний підхід до визначення сутності як речових доказів, так і документів спостерігається й у багатьох інших авторів, зокрема, у В.Т.Маляренка та інших представників чисельного авторського колективу одного з коментарів Кодексу, коли речові докази визначаються як “предмети матеріального світу, фрагменти речової обстановки (знаряддя злочину, предмети зі слідами злочину тощо)”, а документи – “як офіційні і неофіційні документи, крім висновку експертизи та протоколів слідчих і судових дій (які є теж самостійними джерелами доказів)... Функціональне призначення документів визначається їх змістом: в них повинні бути викладені або засвідчені обставини, які мають значення для справи. Якщо ж вони цікавлять слідство іншими якими, наприклад, наявністю підробок, матеріалом, на якому вироблені, та ін., то у такому раз вони не є документами... вони є речовими доказами...” (127, с. 196, 236).

На думку І.Кертес, речовий доказ – це “находящийся в распоряжении органа расследования или суда предмет, зафиксированный в ходе процессуального действия; под данными, содержащимися в вещественном доказательстве, подразумеваем информацию об элементарном акте отражения события. Вещественное доказательство – единство двух выше приведенных категорий” (91, с. 25). Ототожнюючи при цьому документ із так званими “письменными доказательствами”, вказаний автор підкреслює, що “при отграничении письменных доказательств от вещественных многие авторы исходят из того, что в документе отражено “мысленное содержание”. К этому необходимо добавить, что письменное доказательство содержит не просто мысли его автора о преступлении или о связанном с ним событии, а прошедшее через восприятие и сознание отражение самого события, которое имеет отношение к делу” (91, с. 29).

Аналогічно автори колективної монографії “Теория доказательств в советском уголовном процессе” речовими доказами у самому загальному плані вважають “любые предметы, которые могут служить средствами к обнаружению преступления, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных, опровержению обвинения или смягчения вины обвиняемого” (262, с. 634), а документом – “материальный объект, на котором официальное лицо или гражданин общепринятым (общепонятным) или принятым для документов специального вида способом зафиксировал сведения об обстоятельствах, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела” (262, с. 664).

У той же час Р.С.Белкін, А.І.Вінберг, Г.І.Кочаров і с. С.Степів, пояснюючи сутність речових доказів, підкреслюють, що на відміну від показань, висновків експертів і документів речові докази являють собою “не словесное или иное кодовое (цифровое, графическое и т.п.) описание обстоятельств, имеющих значение для дела, а материальные предметы со следами и признаками, сохранившимися к моменту производства по делу. Иными словами, не описание, а непосредственное материальное отображение признаков события составляет сущность вещественных доказательств” (262, с. 634).

Більше того, трохи нижче вказані автори доходять висновку, що “основанием для отнесения материального объекта к числу вещественных доказательств служат: а) отображение в нем признаков, характеризующих личность участников события (указывающих на конкретное лицо), и орудия (оружия), применявшегося ими; б) отображение в нем условий, в которых происходило событие (обстановка места происшествия); в) наличие на нем (в нем) изменений, связанных с событием; г) принадлежность определенному лицу, если этот факт имеет значение для дела; д) использование участниками события; е) обнаружение в определенном месте или в определенное время, если этот факт имеет значение для дела” (262, с. 638).

Як бачимо, у даному випадку зроблено спробу, на відміну від законодавчої позиції, навести вже вичерпний перелік тих фактів і обставин, встановлення яких за допомогою речових доказів буде мати значення для правильного вирішення справи. Але, як вбачається, дати повний перелік видів (груп) ймовірних речових доказів у силу існуючого розмаїття слідчих і судових ситуацій фактично неможливо, і тому такого роду спроби є відображенням лише одного з недостатньо виважених підходів до розв’язання даної проблеми.

Аналогічної думки дотримуються, врешті-решт, і Р.С.Белкін, А.І.Вінберг, Г.І.Кочаров і с. С.Степів, оскільки в іншому місці

монографії вже підкреслюється правильність позиції законодавця навести саме орієнтовний перелік подібного роду обставин (262, с. 639-640).

Г.М.Міньковський і В.Г.Танасевич, пояснюючи викладену загальну дефініцію документів, також припускаються більш суттєвих ознак такого роду речових джерел і вказують, що в “юридической литературе существуют различные определения понятия “документ”; при этом важное значение придается трем элементам: характеру сведений, содержащихся в документе; назначению его и связанному с этим авторству; письменности в исполнении его” (262, с. 664).

Подібного роду протиріччя і недосконалість можна було б і продовжити, оскільки формулювання загального як для так званих “речових доказів”, так і документів визначення сутності кожної з цих груп речових джерел і у кращому випадку наведення деяких їх істотних відмінностей не у дефініції, а у наступному пояснювальному тексті є типовим для багатьох авторів, які переймалися даною проблемою.

Інша річ, наскільки обґрунтовані вказані цими авторами відмінності кожної з груп речових джерел. Проте даний підхід, викладена позиція авторів Проекту нового КПК, принципово відповідні положення КАС України та окремі коментарі деяких інших авторів у контексті більш широкого розуміння документів (126, с. 83-88, 128-130, 197-227; 206, с. 7; 304, с. 82-84 та ін.) мають розглядатися в якості конструктивного відступу від іншого традиційного бачення сутності речових доказів і документів у частині визначення тільки їх значимості для справи і, що є найбільш суттєвим недоліком, – без належного розуміння їх сутності і практично існуючого видового поділу в межах кожної з цих груп речових джерел (4, с. 71-74; 8; 14, с. 457-463; 27; 35; 36; 37; 68, с. 55-59; 85, с. 12; 96, с. 21-29; 130; 139, с. 12, 13; 154; 159, с. 327-330; 160, с. 25-28; 205; 221, с. 211-229; 230, с. 52-54; 232; 267; 309, с. 90; 311, с. 96-97 та ін.). Причому останнє щодо речових доказів замінює орієнтовний чи, як ми бачили, навіть повний перелік тих об'єктів, які практично залучаються до справи у такому процесуальному статусі. І все це у більшості випадків розглядається у контексті видового поділу речових доказів за характером зв'язку з подією злочину (23, с. 120; 262, с. 257; 263, с. 23 та ін.).

Але даний підхід з прикладної і наукової точки зору значно поступається іншому обґрунтованому і поступово розвинутому результату даного класифікаційного поділу речових джерел, тобто **класифікації антиделіктних слідів за характером зв'язку з подією злочину** (97, с. 27; 100, с. 305-307; 103, с. 3-4; 104, с. 252; 107, с. 19-

20; 108, с. 24; 175, с. 123-127; 269, с. 34-36 та ін.), який в удосконаленому вигляді може бути представлений таким чином:

1. **Сліди певного слідоутворюючого об'єкта**, тобто матеріальні чи ідеальні зміни у вигляді трас, субстанцій чи обох одночасно²², що виникли у результаті певного впливу або дії певного об'єкта.

2. **Сліди події злочину**, тобто аналогічні матеріальні чи ідеальні зміни, які виникли при готуванні або вчиненні злочину чи приховуванні такого роду змін.

3. **Інші антиделіктні сліди**, тобто аналогічні матеріальні та ідеальні зміни, процес виникнення яких має інший, ніж причинний, зв'язок з подією злочину (готування, вчинення, приховування) або не має з нею зовсім ніякого зв'язку, але цим самим вказані зміни набувають певного значення для правильного вирішення справи чи у більш широкому розумінні – для якісного, ефективного і раціонального ведення боротьби з конкретним злочинцем.

Зародження ж видового поділу документів проходило у контексті їх розмежування із документами як речовими доказами, документами інших видів та із протоколами, що, як вже підкреслювалося, фактично є не речовими джерелами, а формою представлення певних відомостей, що отримані як від особистих, так і за допомогою речових джерел (див. розд. 1.1). Зокрема, Б.І.Пінхасов вважає, що поняття документа охоплює “письменные и графические документы, фото-, кино- и звукодокументы” (206, с. 7), а С.А.Шейфер розглядає фото- і кінодокументи як документи особливого роду – “светодокументы”, а фонограми – як “звукодокументы” (304, с. 82-84).

П.Д.Біленчук, О.П.Дубовий, М.В.Салтевський і П.Ю.Тимошенко пішли в цьому відношенні ще далі, коли документ у широкому розумінні слова визначили як “матеріальний об'єкт, на якому тим чи іншим способом зафіксована інформація щодо певних фактів”, але далі пояснили, що “поняття документа поширюється на письмові акти або документи, кіно – та відеодокументи, креслення, схеми, перфокарти, телеграфні і телетайпні стрічки, магнітні стрічки, фотодокументи, кодові тести ЕОМ, дискети, електронні документи, машинописні та друкарські тексти, які засвідчують будь-який факт, явище, подію” (126, с. 190). Окрім цього, вказані автори поряд з традиційними темами щодо письмових документів (126, с. 190-197,

²² Антиделіктні сліди можуть бути представлені як наявністю, так і відсутністю трас або субстанцій певного виду чи природи, а також комбінуванням вказаних ситуацій (99, с. 112; 100, с. 306; 107, с. 20; 269, с. 37 та ін.).

228-235) частково розглядають також фото-, кіно-, звуко-, відео- і голографоносії (126, с. 83-129), дослідження паперових грошей (126, с. 197-210), пластикових карток (126, с. 211-227), носіїв комп'ютерної інформації (23, с. 364-395; 126, с. 433-481) і деяких інших нетрадиційних речових джерел (23, с. 211-220 та ін.), які можуть розглядатися як певні види документів (98, с. 237; 99, с. 99-100; 100, с. 295-296 та ін.).

З огляду на викладене не можна у повному обсязі погодитися із точкою зору В.К.Лисиченка, який кінострічки, фонограми, фотознімки, статті, книжки не відносить до документів (139, с. 12, 13); В.Я.Дорохова, який дотримується аналогічної думки щодо фотографій, кінострічок і графічних зображень (68, с. 55-59), і багатьох інших авторів (85, с. 12; 159, с. 327 та ін.).

Проте і тут не все є таким однозначним, оскільки, з однієї сторони, фото-, кіно-, фоно-, відео-, графо – та інші подібні носії є наглядним способом фіксації результатів процесуальних дій і як наслідок цього – додатками до експертизи, протоколів слідчих і судових дій чи негласних заходів. У такому разі такого роду носії є не різновидом речових джерел, а лише специфічною процесуальною формою представлення доказів та інших видів антикримінальної інформації, отриманої як від особистих, так і за допомогою речових джерел (див. розд. 1.1).

З іншої сторони, походження фото-, кіно-, фоно-, відео-, графо – та інших подібних носіїв може бути пов'язано не з проведенням процесуальної дії або негласного заходу із отримання інформації від особистих і за допомогою речових джерел, а з подією злочину та з іншими значущими для якісного, ефективного і раціонального ведення боротьби з певним злочином фактами і обставинами.

Причому можуть бути й такі випадки, коли такого роду носії хоча й були процесуальною формою представлення доказів та інших видів антикримінальної інформації, але разом із протоколами та іншими матеріалами справи внаслідок вчинення злочину по даній справі перетворилися у такий різновид речових джерел, як документи.

При всьому своєму розмаїтті вказані письмодокументи, фотодокументи, кінодокументи, відеодокументи, фонодокументи та інші подібні носії мають загальні ознаки – є джерелами візуальних чи слухових відомостей про людину, інші речові джерела та їх окремі сторони у вигляді певних знаків, символів та інших формалізованих зображень і різного роду звукових сигналів (звуків), і лише характер і спосіб фіксації, зміни, зберігання та отримання такого роду відомостей дозволяють поділити їх на окремі види документів.

Вбачається, немає достатніх підстав для підтримки позиції Л.Н.Карнеєвої, М.М.Михеєнка, А.Мусієнка та деяких інших авторів (85, с. 12; 159, с. 327 та ін.), у тому числі й розробників Проекту нового КПК України (1.15), які матеріали фіксації результатів “применения научно-технических средств (фонограммы, фотографии, киноленты и т.п.”, навпаки, пропонують відобразити при законодавчому визначенні поняття документів, а не вважати їх лише “простыми приложениями к протоколам следственных и судебных действий” (159, с. 327).

У відповідності до п. 3 ст. 164 Проекту нового КПК України “до документів можуть відноситись матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, які містять відомості про обставини, встановлені в ході оперативно-розшукових заходів, слідчих і судових дій у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами України” (1.15).

З огляду на це заслуговує на увагу достатньо новітній підхід до вирішення даного питання (98, с. 236-238; 99, с. 97-104; 100, с. 293-297; 101, с. 102-106 та ін.), коли основна увага була приділена, з **однієї сторони**, обґрунтуванню положення про те, що речові джерела доказів поділяються на дві великі групи – трасосубстанції і документи, основна відмінність яких полягає не стільки у їх значимості для справи, скільки у сутності тих зовнішніх і внутрішніх проявів, відомості про які за умов їх значимості для справи чи у більш широкому розумінні для якісного, ефективного і раціонального ведення боротьби з конкретним злочинцем і перетворюються у певний різновид антикримінальної інформації.

Так, О.А.Кириченко спочатку у кандидатській дисертації в межах дослідження проблем мікрооб’єктів звернув увагу на те, що мікрооб’єкти за характером зв’язку із слідоутворюючим об’єктом поділяються на дві великі групи – мікротраси і мікросубстанції, які мають із вказаним об’єктом відповідно трасологічний і субстанціональний зв’язок (92, с. 32-36, 55). Причому дуже важливим було й те, що пропонувалося наповнити зміст трас не тільки лінійними слідами (23, с. 136-139; 163; та ін.), що, на жаль, є традиційною точкою зору й до теперішнього часу ²³(23, с. 292 та ін.; 97, с. 123-124; 126, с. 162 та ін.), а “любими матеріально-

²³На належності до трас лише лінійних слідів у процесі захисту О.А.Кириченко докторської дисертації наполягали, наприклад, провідні фахівці Київського науково-дослідного інституту судових експертиз В.Ф.Берзін, М.Я.Серай та ін. (97, с. 123-124 та ін.).

фіксованими отоображеннями признаков внешнего строения слеодообразующего объекта, достаточных для идентификации или диагностирования последнего (92, с. 180). Це, у свою чергу, наповнювало належним змістом відповідне часткове вчення “трасологія”, яке фактично вивчає не тільки лінійні сліди (92, с. 36) і, врешті-решт, обумовило обґрунтування нового розуміння системно-структурного статусу часткового вчення “Слідознавство”, яке має об’єднати підгалузі “Трасологія” і “Субстанціологія” із спільного вивчення антиделіктних слідів у вигляді нерозривно пов’язаних між собою трас і субстанцій (271, с. 163-164 та ін.).

Викладений конструктивний підхід був заснований на поступовому його розвитку у докторській дисертації (94, с. 16, 19; 95, с. 77-84) та в інших роботах О.А.Кириченка (93, с. 33-36; 96, с. 49, 65; 97, с. 122-126; 98, с. 236; 99, с. 106-108; 100, с. 293-294; 101, с. 111-113; 102, с. 119-132; 269, с. 33-38 та ін.), коли вказаний поділ мікрооб’єктів на мікротраси і мікросубстанції був поширений на все розмаїття подібного роду речових джерел, які, на відміну від документів, стали іменуватися “трасосубстанції”. Причому самі траси розглядалися в якості відбитків і відображень, останні, окрім цього – діагностичних і ситуативних відображень, а визначення сутності документів взагалі формувалося вже у визначенні характеру і способу фіксації ними тих зовнішніх і внутрішніх їх проявів, які і відрізняють документи від трасосубстанцій.

Удосконалення викладених положень (107, с. 12, 17-18; 108, с. 16, 22-23; 175, с. 123-127; 176, с. 202-205; 179; 180; 181; 183; 184 та ін.) дозволяє в остаточному варіанті викласти їх наступним чином:

1. Під **речовими джерелами антикримінальної інформації** треба розуміти різного роду матеріальні об’єкти, вивчення зовнішніх і внутрішніх проявів яких має значення для правильного вирішення справи (якісного, ефективного і раціонального ведення боротьби з певним злочином), а характер цих проявів і особливості отримання за їхньою допомогою такого роду інформації у самому загальному плані визначає поділ речових джерел на трасосубстанції і документи.

2. **Трасосубстанціями** є будь-які речові джерела, які можуть мати значення для вирішення вказаних завдань антикримінальної діяльності:

2.1. **Субстанцій**, тобто речові джерела, що мають антикримінальне значення своїми субстанціональними властивостями (ознаками зовнішньої і внутрішньої будови, якісно-кількісним складом тощо).

2.2. *Траси*, значення яких в антикримінальній діяльності проявляється через дослідження їх трасологічних зв'язків (просторове матеріально-фіксоване відображення ознак трасоутворюючого об'єкта) із подією злочину, що, у свою чергу, обумовлює наявність матеріально-фіксованих відображень наступних видів: 2.2.1. *Відбитки* – матеріально-фіксоване відображення ознак зовнішньої будови трасоутворюючого об'єкта (будь-якого твердого тіла) на будь-якому іншому твердому тілі чи у свідомості людини (трасосприймаючі об'єкти), що дає можливість провести індивідуальну чи групову ідентифікацію трасоутворюючого об'єкта і цим самим встановити будь-які відомості про факти у цілому чи їх окремі сторони, що мають антикримінальне значення. 2.2.2. *Діагностичні відображення* – матеріально фіксоване відображення загального характеру зовнішньої дії (трасоутворюючий об'єкт) на будь-якому твердому тілі чи у свідомості людини (трасосприймаючі об'єкти), по яких можна діагностувати факт такої зовнішньої дії і цим самим встановити аналогічну антикримінальну інформацію. 2.2.3. *Ситуативні відображення* – матеріально фіксоване відображення механізму (ситуації) взаємодії певних трасоутворюючого і трасосприймаючого об'єктів, що надає співробітникам антиделіктних органів можливість отримати конкретну антикримінальну інформацію.

3. *Документами* у сфері боротьби зі злочинами є такі речові джерела, які мають антикримінальне значення особливим характером і способом фіксації в них знакового (знаки, символи тощо) та іншого візуального чи звукового формалізованого відображення інформації про людину та інші речові джерела.

З другої сторони, набула поступового розвитку ідея видового поділу трасосубстанцій і документів у залежності від процесуальних і методичних особливостей роботи з ними (92, с. 49-50, 256; 93, с. 51-52; 94, с. 16, 21-22; 95, с. 87, 89, 140-153; 96, с. 24-25; 97, с. 42-46, 133, 762; 98, с. 236-237; 99, с. 98-100; 100, с. 294-298; 101, с. 103-106; 106, с. 5; 269, с. 25-27 та ін.). Спочатку в межах дисертаційного дослідження проблем мікрооб'єктів було звернуто увагу, що фактично існує три розмірні види такого роду речових джерел – мікрооб'єкти, ультрамікрооб'єкти та ультраоб'єкти, особливості роботи з кожним з яких мають принциповий характер і повинні бути відображені в удосконаленому законодавстві у вигляді, відповідно, “мікроречових доказів”, “ультрамікроречових доказів” та “ультраречових доказів” (92, с. 23-26, 49-50, 256; 93, с. 51-52; 95, с. 87, 89, 140-153).

Поряд з цим поступово даний підхід був поширений на все існуюче розмаїття речових джерел, у результаті чого з'явилося обґрунтування поділу спочатку трасосубстанцій на чотири (93, с. 103; 95, с. 305 та ін.), п'ять (94, с. 11-12; 96, с. 24-25; 97, с. 284-285 та ін.) і в остаточному варіанті шість різновидів, а саме: макрооб'єкти (після виконання необхідних вимог процесуального закону – речові докази), мікрооб'єкти (мікроречові докази), ультрамікрооб'єкти (ультрамікроречові докази), ультраоб'єкти (ультраречові докази), параоб'єкти (параречові докази) і латентнооб'єкти (латентноречові докази) (98, с. 236-237; 99, с. 98-99; 100, с. 294-295; 101, с. 103-105; 105, с. 232-234; 106, с. 5; 269, с. 25-26 та ін.).

Пізніше аналогічний розвиток видового поділу чекав і документи, поміж яких виділялося спочатку дев'ять (98, с. 237; 101, с. 105-106 та ін.), десять (269, с. 26-27 та ін.) і, врешті-решт, одинадцять різновидів, зокрема: письмодокументи, образодокументи, фотодокументи, кінодокументи, відеодокументи, фонодокументи, голографодокументи, електрографодокументи, електроннодокументи і комп'ютеродокументи (99, с. 99-100; 100, с. 297-298; 105, с. 235; 106, с. 5 та ін.). При цьому образодокументи іменувалися й “ізодокументами” (99, с. 99 та ін.), а фонодокументи – “аудіодокументами” (98, с. 237; 105, с. 235; 106, с. 5 та ін.), що не може викликати принципових заперечень, оскільки вказані терміни, як вбачається, рівнозначні.

Зрозуміло, що були термінологічні розбіжності й у процесі становлення видового поділу трасосубстанцій, коли мікрооб'єкти з точки зору першого рівня їх розмірної градації іменувалися “параоб'єктами” (92, с. 49-45), чим пізніше – стали позначатися речові джерела, безпосередня робота з якими слідчого і судді була неможлива у силу наявності як небезпечних для людини властивостей, так і латентних ознак (96, с. 24-25). Вказані практично різні види трасосубстанцій недостатньо виважено об'єднувалися й словосполученням “паравещественные доказательства” (96, с. 24-25), “материальные доказательства” (93, с. 103; 94, с. 11-12 та ін.), що пізніше було виправлено їх термінологічним розмежуванням, коли перші з них стали іменуватися більш слушними термінами “параоб'єкти” (“параречові докази”), а другі – “латентнооб'єкти” (“латентноречові докази”) (98, с. 236-237; 99, с. 98-99; 100, с. 294-295; 101, с. 103-105; 105, с. 232-234; 106, с. 5; 269, с. 25-26 та ін.).

Заплутувало дану проблему й позначення ультраоб'єктів у контексті розмірної градації словосполученням “субмікрооб'єкты” (92, с. 49-50), а з процесуальної точки зору –

“мікроматеріальні докази”, в число яких, окрім цього, включалися й ультрамікрооб’єкти (93, с. 103; 94, с. 11 та ін.).

Проте найбільш суттєвим термінологічним недоліком запропонованого видового поділу трасосубстанцій вбачається найменування видів хоча й речовими, мікроречовими, ультрамікроречовими, ультраречовими, параречовими і латентно-речовими, але все ж таки доказами, оскільки всі вони фактично є саме джерелами доказів. А якщо речові докази як окремий вид трасосубстанцій позначити у контексті інших різновидів (188) словосполученням “речові джерела доказів”, то буде спостерігатися збіг термінології у позначенні всього існуючого розмаїття речових джерел доказів і даного їх виду, який у такому разі краще за все назвати відповідно до його позапроцесуального терміну “макрооб’єкти” (98, с. 236; 99, с. 98; 100, с. 294; 101, с. 103; 105, с. 232; 106, с. 5; 269, с. 25 та ін.) словосполученням “макроречові джерела доказів” (188).

Тоді саме перша частина кожного із видових найменувань – “макро”, “мікро”, “ультрамікро”, “ультра”, “пара” і “латентно” – й відображала б сутність кожного із видів трасосубстанцій.

На підставі викладеного удосконалений варіант видового поділу трасосубстанцій і документів (107, с. 12-14; 108, с. 17-18; 175, с. 123-127; 176, с. 202-205; 179; 180; 181; 183; 184 та ін.) зараз може виглядати наступним чином:

Трасосубстанції у контексті методичних (криміналістичних та ордістичних) і процесуальних (ст. 78, 79, 313 та ін. КПК України) ***особливостей роботи*** доцільно поділити на:

1. ***Макрооб’єкти*** (які після виконання вимог удосконаленого антикримінального судочинства, що пропонується окремо у розд. 3.2, мають іменуватися словосполученням “***макроречові джерела доказів***”), тобто такі трасосубстанції, які завдяки своїм достатньо великим розмірним характеристикам та іншим властивостям можуть бути безпосередньо візуально сприйняті суб’єктами проведення досудових чи судових дій (особою, яка здійснює дізнання, слідчим і прокурором у присутності понятих, суддею чи суддями – учасниками судового засідання) без залучення спеціальних знань або технічних засобів і методів, що розширюють можливості органів зору та інших органів сприйняття людини (нюх, тактильне сприйняття тощо).

Виходячи з цього, тільки з такого роду речовими джерелами немає перешкод для виконання всіх необхідних вимог чинного КПК України, зокрема, ст. 79 КПК України про необхідність їх ретельного огляду і документування у процесуальних документах індивідуалізуючих їх морфологічних ознак (розмір, колір, форма,

характер поверхні тощо), по можливості фотографування і про залучення їх до справи постановою слідчого чи ухвалою суду²⁴; ст. 313 КПК України про пред'явлення їх учасникам судового розгляду справи, щоб останні могли звернути увагу суду на ті чи інші особливості макроречових джерел, що як певні відомості можуть мати значення для правильного вирішення справи; тощо.

2. *Мікрооб'єкти (мікроречові джерела доказів)*, тобто такі трасосубстанції, факт наявності яких через їхні незначні розмірні характеристики в нормальних умовах спостереження ще може бути встановлений, тоді як виявлення індивідуалізуючих їх морфологічних ознак вимагає від суб'єктів проведення досудових чи судових дій застосування хоча б найпростіших збільшувальних засобів і методів (лупа тощо), а також більш мізерних речових джерел доказів, розмірні характеристики яких все ж таки дозволяють вказаним суб'єктам безпосередньо виявити індивідуалізуючі їх морфологічні ознаки за допомогою позалабораторної збільшувальної техніки (тобто такої, яку можна застосувати у процесі проведення досудових і судових дій) і без залучення спеціальних знань у формі експертизи.

При цьому заміна експертного дослідження участю спеціаліста при проведенні досудових чи судових дій (140 та ін.) вбачається недостатньо обгрунтованим підходом, оскільки яку ж цінність у контексті процесуальних гарантій набуває участь слідчого з понятими або судді з іншими учасниками судового засідання у тих діях, які фактично недоступні їх безпосередньому сприйняттю і з огляду на що й вимагають залучення, як правило, відсутніх у них спеціальних знань?

На вказаних недоліках роботи із мікрооб'єктами різних розмірних характеристик та з іншими речовими джерелами вже неодноразово і достатньо аргументовано акцентувалася увага (95, с. 160, 164-166; 97, с. 237-258 та ін.). Вказані обставини надають можливість далі не розвивати дану тезу і дійти висновку, що більш правильним було б всі без винятку процесуальні дії із отримання антикримінальної інформації за допомогою речових джерел, які вимагають залучення спеціальних знань, проводити тільки у формі експертного дослідження, а участь спеціаліста у досудових і судових діях обмежити лише необхідністю надати слідчому, прокурору, судді або іншим відповідним суб'єктам допомогу у вигляді необхідних навичок збирання, особистого дослідження та іншого поводження із речовими джерелами.

З огляду на викладене висвітлені вимоги діючого КПК України у частині роботи з речовими джерелами можуть бути виконані суб'єктами проведення досудових чи судових дій щодо мікроречових доказів у повному обсязі.

Проте тут вже є певна особливість: вказані суб'єкти мають сприймати цей різновид трасосубстанцій через позалабораторні збільшувальні засоби, і даний факт має бути відображений у відповідних процесуальних документах (слідчому протоколі, протоколі судового засідання). Саме тому вказана методична і процесуальна специфіка роботи з такого роду трасосубстанціями обумовлює необхідність їх виділення в окремий різновид з методичної точки зору як „мікрооб'єкти”, а у контексті удосконаленого процесуального законодавства – „мікроречові докази”, і як наслідок цього – доцільність розробки особливої процесуальної регламентації як з цими, так й з іншими трасосубстанціями (див. розд. 3.2).

3. *Ультрамикрооб'єкти (ультрамикроречові джерела доказів)*, тобто такі трасосубстанції, які через подальше зменшення їхніх розмірних характеристик можуть бути безпосередньо сприйняті людиною лише із застосуванням лабораторної збільшувальної техніки та із залученням спеціальних знань у формі експертного дослідження. Тому у даному випадку суб'єкти проведення досудових чи судових дій можуть лише зібрати ймовірні носії такого роду речових джерел, що краще за все робити за участю майбутнього експерта і відображати як у протоколі слідчої чи судової дії, так й у висновку експертизи як її початкового етапу (95, с. 172-173 та ін.), і призначити експертизу із завданням виявлення, подальшого збирання і дослідження самих ультрамикрооб'єктів. І саме при проведенні експертизи із застосуванням лабораторної збільшувальної техніки та із залученням спеціальних знань експерт має виявити індивідуалізуючі морфологічні ознаки ультрамикрооб'єктів, задокументувати їх у висновку експертизи і залучити до нього відповідним записом самі ультрамикрооб'єкти у відповідності з вимогами удосконаленого процесуального законодавства як ультрамикроречові джерела доказів (див. розд. 3.2).

У такому разі на суб'єктів проведення досудових чи судових дій на відміну від чинного законодавства вже не треба буде покладати ті обов'язки, які фактично виконати неможливо, зокрема, про огляд і при можливості фотографування саме ультрамикрооб'єктів, опис у протоколі індивідуалізуючих ці речові джерела морфологічних ознак та ін. (ст. 79 КПК України); оглял ультрамикрооб'єктів учасниками

судового засідання і звернення ними уваги суду на значимі для правильного вирішення справи ознаки такого роду трасосубстанцій (ст. 313 КПК України). Доказове ж значення ультрамікрооб'єктів (ультраречових джерел доказів) на відміну від макрооб'єктів і мікрооб'єктів може бути реалізовано не безпосередньо (тобто через опис у слідчому протоколі чи у протоколі судового засідання тих відомостей про зовнішні ознаки трасосубстанцій, що можуть мати значення для правильного вирішення справи), а лише через висновок експертизи і первинні процесуальні документи з виявлення їхніх вірогідних носіїв.

Зрозуміло, що доказова значимість макрооб'єктів і мікрооб'єктів теж може бути реалізована через висновок експертизи, але тут зберігається ще й безпосереднє отримання суб'єктами проведення досудових і судових дій у чинному порядку ст. 79 і 313 КПК України значимих для правильного вирішення справи відомостей про зовнішні і, не виключно, окремі внутрішні прояви саме такого роду трасосубстанцій, а не їх ймовірних носіїв. Хоча і протокол зі збирання останніх²⁵ також може містити в собі значимі для справи відомості.

4. *Ультраоб'єкти (ультраречові джерела доказів)*, тобто такі трасосубстанції, які через подальше зменшення своїх розмірних характеристик недоступні безпосередньому сприйняттю людини, озброєної й лабораторними збільшувальними засобами, а тому ці трасосубстанції вимагають застосування вже опосередкованих методів якісно-кількісного аналізу і залучення спеціальних знань у формі експертного дослідження.

Як бачимо, й у даному випадку не тільки неможливо виконати вимоги чинного антикримінального законодавства (ст. 79, 313 та ін. КПК України), а й запропонований вище порядок роботи з ультрамікрооб'єктами підлягає подальшому удосконаленню, оскільки морфологічні ознаки, що індивідуалізують ультраоб'єкти, виявити і, як наслідок, задокументувати не може навіть експерт. Тому зберігаючи для ультраоб'єктів в основному викладений вище порядок

²⁵Слідчий чи суддя не повинен допускати збирання лише ймовірних носіїв макрооб'єктів і мікрооб'єктів, оскільки це знижує цілеспрямованість вказаних дій і може привести до збирання тих носіїв, на яких фактично не буде відносно дрібних макрооб'єктів чи мікрооб'єктів.

роботи з ультрамикрооб'єктами, на експерта доцільно вже покласти завдання із ретельного документування лише процедури застосування до такого роду трасосубстанцій опосередкованих методів якісного чи кількісного аналізу, наприклад, нейтронно-активаційного аналізу, тонкошарової хроматографії, атомно-абсорбційного аналізу, одорологічного методу та ін. Самі ж ультраоб'єкти експерт має відповідним записом у висновку експертизи залучити до останнього у додатках в якості вже нового процесуального статусу – „ультраречових джерел доказів” (див. розд. 3.2).

5. *Параоб'єкти (параречові джерела доказів)*, тобто такі трасосубстанції, безпосередня робота з якими непідготовлених суб'єктів проведення досудових і судових дій неприпустима через наявність у цих трасосубстанцій небезпечних для життя і здоров'я людини властивостей (радіоактивності, отруйності тощо).

Виходячи з вказаного, об'єктивно робота з параоб'єктами може бути виконана із дотриманням вимог чинного КПК України, тобто безпосередньо слідчим з понятими чи суддею у присутності інших учасників судового засідання. Проте тут виникають вже певні етичні перепони: чи допустимо піддавати небезпеці здоров'я непідготовленого для цієї роботи слідчого і понятих при огляді і документуванні такого роду трасосубстанцій у порядку ст. 79 КПК України, у такій же мірі непідготовлених до цієї роботи суддів та інших учасників судового засідання при огляді параоб'єктів у порядку ст. 313 КПК України та ін.? Зрозуміло, що ні, і щоб цього запобігти, треба удосконалити чинне антикримінальне законодавство (див. розд. 3.2), поклавши на слідчого з понятими завдання лише із виявлення вірогідних носіїв параоб'єктів (яким у даному випадку може розглядатися й місце події чи інше місце знаходження такого роду трасосубстанцій у цілому) і призначення експертизи з метою їх подальшого збирання і дослідження (97, с. 235; 108, с. 20; 269, с. 28- 29 та ін.).

Експерт більш підготовлений до того, щоб, виконуючи завдання слідчого чи суду, не завдати шкоди своєму здоров'ю. Він повинен відповідним записом у висновку експертизи залучити параоб'єкти у додатках як уже параречові джерела доказів, визначати місце зберігання і характер упаковки такого роду трасосубстанцій. Тільки тоді параречові джерела доказів після проведення експертизи не будуть доставлятися у суд для огляду учасниками судового засідання, а їх доказова значимість має реалізовуватися лише через висновок експертизи і первинні процесуальні документи з виявлення їхніх вірогідних носіїв.

6. *Латентнооб'єкти (латентноречові джерела доказів)*, тобто такі трасосубстанції, безпосередня робота з якими суб'єктів досудових і судових дій неможлива через наявність у цих речових джерел неусувних ознак латентності або усунення яких можливе лише із залученням спеціальних знань у формі експертного дослідження.

У даному випадку ми маємо трасосубстанції, причинами неможливості безпосередньої роботи з якими слідчого з понятими або суду з учасниками судового засідання вже є так звані неусувні чи усувні латентні ознаки, тобто такі ознаки, які роблять візуально прихованими трасосубстанції не в силу їх незначних чи навіть мізерних розмірних характеристик, а в силу інших причин, у першу чергу, в силу особливості їхньої яскравості і кольору, прихованості їх за шаром інших речовин, особливості поверхні їхнього носія, наприклад, його ворсистість та ін. А оскільки усунення такої невидимості, навіть коли воно можливе, вимагає залучення спеціальних знань у формі експертизи, то й для слідчого з понятими і суду з іншими учасниками судового засідання є певні перешкоди у виконанні вимог чинного КПК України. Тому, як й в інших вказаних випадках, треба на слідчого і суд покласти обов'язок з проведення роботи лише по збиранню ймовірних носіїв латентнооб'єктів і призначення експертизи із завданням виявлення і подальшого дослідження самих трасосубстанцій такого роду. За наявністю усувних латентних ознак морфологічні ознаки латентнооб'єктів експерт має відобразити у висновку експертизи, у додатку до якого вони і повинні бути залучені вже як латентноречові джерела доказів (розд. 3.2).

Таким чином, на сьогодні запобігти різного роду фальсифікаціям з трасосубстанціями (95, с. 146-147; 97, с. 236 та ін.) можна лише введенням замість неподільного узагальнюючого терміна „речові докази” шести окремих видів речових джерел доказів – макроречові джерела доказів (макрооб'єкти), мікроречові джерела доказів (мікрооб'єкти), ультрамікроречові джерела доказів (ультрамікрооб'єкти), ультраречові джерела доказів (ультраоб'єкти), параречові джерела доказів (параоб'єкти) і латентноречові джерела доказів (латентнооб'єкти), а також передбачити в удосконаленому КПК України реальну процесуальну регламентацію роботи з кожним з них, яка детально розглядається окремо (див. розд. 3.2). На жаль, запропонована у Проекті нового КПК України регламентація роботи із трасосубстанціями (ст. 161-163, 392 та ін.) принципово не відрізняється від чинної, а тому не може запобігти вказаними недоліками.

Що ж стосується документів, то необхідність такої особливої процесуальної регламентації роботи з кожним їх різновидом не вбачається. Проте видовий поділ документів надто бажаний у контексті відображення їх методичних (криміналістичних та ординістичних) особливостей і з точки зору більш широкого інформування суб'єктів проведення процесуальних дій має бути відображений в удосконаленому КПК України, що також заслуговує на окрему увагу (див. розд. 3.2).

Зрозуміло, що розвиток інформаційних технологій буде сприяти появі нових різновидів документів, у силу чого на відміну від трасосубстанцій перелік такого роду речових джерел може бути лише орієнтовним, наприклад, у самому загальному плані таким: 1. **Письмодокументи** у вигляді рукописних, машинописних, комп'ютерних, друкарських та інших текстів письмової мови, у необхідних випадках з відповідними реквізитами: штампами, печаткою, підписами та іншими засвідчувальними засобами. 2. **Образодокументи**, тобто різноманітні таблиці, схеми, малюнки, картини та інші художні зображення. 3. **Фотодокументи**, які представлені фотоплівками, діафільмами, діапозитивами, фотографіями та іншими носіями фотосвітлового зображення. 4. **Кінодокументи** у вигляді кіноплівок та інших носіїв кінопродукції. 5. **Відеодокументи**, які представлені плівками, дисками та іншими носіями відеозапису. 6. **Фонодокументи** у вигляді магнітофонних або диктофонних плівок, лазерних дисків та інших носіїв звукозапису. 7. **Голографодокументи**, що являють собою різноманітні голографічні (тривимірні) зображення людей та інших речових джерел. 8. **Електрографодокументи**, які можуть бути представлені ксерокопіями, факсокопіями та іншими аналогічними електрографічними копіями документів та інших речових джерел. 9. **Електроннодокументи** у вигляді електронних записників, пейджерів та інших подібних електронних носіїв. 10. **Комп'ютеродокументи**, які представлені твердими або гнучкими дисками (дискетами), лазерними дисками та іншими носіями комп'ютерної інформації.